

45. Beroep op ontoerekenbaarheid wegens psychische stoornis (art. 39 Sr)

KARINA RONGEN

De rechterlijke beoordeling van strafrechtelijke toerekenbaarheid¹ vormt doorgaans geen onderwerp van fel debat; rechters volgen in de regel het advies van gedragsdeskundigen.² Het arrest van de Hoge Raad van 17 oktober 2023 (ECLI:NL:HR:2023:1295) in een drievoudige moordzaak bracht hierin verandering. Door het oordeel van het gerechtshof in stand te laten dat – tegen het advies van deskundigen in – de feiten in verminderde mate aan de verdachte konden worden toegerekend, is een fundamentele discussie ontstaan over de verhouding tussen juridische en psychiatrische oordeelsvorming.

1. Inleiding

Deze zaak heeft geleid tot breedgedragen kritiek vanuit de psychiatrische beroepsgroep op de juridische beoordeling van toerekenbaarheid.³ De discussie heeft zich niet beperkt tot het academische domein; ook in de publieke media is er uitgebreid over gedebatteerd.⁴ De complexiteit van de zaak wordt onderstreept door het feit dat er drie verschillende gedragsdeskundigenrapporten zijn uitgebracht, waarbij de conclusies van het laatste rapport geheel afweken. Tegen

deze rapporterende gedragsdeskundigen zijn tuchtklachten ingediend, die in eerste aanleg gegrond zijn verklaard.⁵

Dit artikel is als volgt opgebouwd. Eerst ga ik in op de achtergrond van de zaak (paragraaf 2). Daarna schets ik het juridisch kader (paragraaf 3). Vervolgens behandel ik de adviezen van de gedragsdeskundigen (paragraaf 4) en bespreek ik het oordeel van het hof (paragraaf 5). Hierna bespreek ik het oordeel van de Hoge Raad (paragraaf 6). Ik sluit af met mijn beschouwingen (paragraaf 7).

2. De zaak

De aanleiding voor deze discussie vormt een zaak waarin een 27-jarige student, die niet eerder in aanraking was gekomen met justitie, in mei 2019 drie mensen om het leven bracht. Op 4 mei 2019 doodde hij een vrouw in de Scheveningse Bosjes door middel van messteken. Drie dagen later, op 7 mei 2019, bracht hij op dezelfde wijze een man en een vrouw om het leven op de Brunssummerheide. De verdachte bekende deze feiten, maar verklaarde dat zijn handelen voortkwam uit een psychose waarin hij de opdracht kreeg om te doden. Volgens de gedragsdeskundigen was er ten tijde van de tenlastegelegde feiten sprake van een ernstige psychose, mogelijk voortvloeiend uit schizofrenie of een schizoaffectieve stoornis. Het gebruik van voorgeschreven dexamfetamine zou mogelijk hebben bijge-

1 Een in de samenleving bekende exceptie, die meestal wordt aangeduid met het begrip ontoerekeningsvatbaarheid; een preciezere term is ontoerekenbaarheid. Er bestaat echter geen inhoudelijk verschil tussen deze begrippen.

2 Zaken waarin het advies van het Pieter Baan Centrum werd opgevolgd, zie bijvoorbeeld: Hof Den Haag 16 augustus 2024, ECLI:NL:GHDHA:2024:1544; Hof Arnhem-Leeuwarden 4 juli 2024, ECLI:NL:GHARL:2024:4444; Hof Arnhem-Leeuwarden 7 juni 2024, ECLI:NL:GHARL:2024:3808; Hof Den Haag 11 mei 2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:866 en Hof 's-Hertogenbosch 18 december 2009, ECLI:NL:GHSHE:2009:BK7065.

Zaak waarin het advies niet werd opgevolgd: Hof 's-Hertogenbosch 8 januari 2021, ECLI:NL:GHSHE:2021:25. Het hof week af van het advies om de feiten in het geheel niet toe te rekenen en oordeelde dat de feiten sterk verminderd konden worden toegerekend nu sprake zou zijn van een (deels) drugs geïnduceerde psychose (*culpa in causa*).

3 'Afdeling forensische psychiatrie uit zorgen over uitspraak Hoge Raad in zaak Thijs H', NVvP <https://www.nvvp.net/website/nieuws/2023/afdeling-forensische-psychiatrie-uit-zorgen-over-uitspraak-hoge-raad-in-zaak-thijs-h>.

4 Zie o.a. B. Haan, 'Rechter gelast nieuw deskundigenonderzoek in zaak "Thijs H."', NRC 24 april 2024; B. Haan, 'Kritiek op arrest Hoge Raad binnen psychiatrie en rechterlijke macht', NRC 20 oktober 2023; B. Haan, 'Hoe Thijs Hermans steeds verder weggeleed in een psychose: een reconstructie', NRC 16 september 2022; B. Haan, 'Rechters zetten onze deskundigheid weg als een mening', NRC 17 oktober 2022.

5 RTG 's-Hertogenbosch 29 mei 2024, ECLI:NL:TGZRSHE:2024:40 en RTG 's-Hertogenbosch 29 mei 2024, ECLI:NL:TGZRSHE:2024:41; B. Haan, 'Zware kritiek op rapport over geestestoestand van Thijs H', NRC 29 mei 2024.

dragen aan de ernst van de psychose.⁶ Zowel de rechtbank als het hof hebben de drie moorden bewezenverklaard en de feiten in verminderde mate aan de verdachte toegerekend.⁷ Hierna sta ik eerst stil bij het juridisch kader van de toerekenbaarheid.

3. Juridisch kader – toerekenbaarheid

Iedere dader kan in beginsel verantwoordelijk worden gehouden voor het door hem gepleegde strafbare feit; dat is het uitgangspunt binnen het Nederlandse strafrecht. Daarop bestaat echter een uitzondering, te weten het niet-toerekenen wegens een psychische stoornis (art. 39 Sr).⁸ De vraag naar de toerekenbaarheid is een juridische vraag. Het gaat om het vaststellen of aan de voorwaarden voor een strafuitsluitingsgrond is voldaan. De strafrechter kan bij het vormen van dat juridisch oordeel gebruikmaken van adviezen van gedragsdeskundigen. De strafrechter heeft echter een eigen verantwoordelijkheid en is niet gebonden aan de door deskundigen uitgebrachte adviezen. Aan de strafrechter komt beoordelingsvrijheid toe bij het waarderen van de adviezen en het maken van een selectie uit die adviezen.⁹

De strafrechter heeft een eigen verantwoordelijkheid en is niet gebonden aan de door deskundigen uitgebrachte adviezen

Om ontoerekeningsvatbaarheid aan te kunnen nemen, moet voldaan zijn aan drie vereisten: (1) er moet sprake zijn van een gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens ten tijde van het strafbare feit; (2) er moet een causaal verband bestaan tussen deze stoornis of gebrekkige ontwikkeling en het tenlastegelegde delict; en (3) de ziekelijke stoornis of gebrekkige ontwikkeling moet zodanig zijn ‘dat zij aan toerekening van het strafbare feit aan de dader in de weg staan’.¹⁰

3.1 Juridische beoordeling

De derde vraag – het al dan niet toerekenen – houdt een juridische beoordeling in die sterk normatief van aard is. De rechter kan bij een stoornis, alle relevante omstandig-

heden afwegend, tot straffeloosheid van een bepaald feit besluiten, maar hij is daartoe niet verplicht. Het gedragsdeskundig oordeel over toerekeningsvatbaarheid en het juridisch oordeel over toerekenbaarheid kunnen daarom sterk uiteenlopen omdat het toetsingskader en de benaderingswijze kunnen verschillen.

Bij de beantwoording van deze vraag over het al dan niet toerekenen, hanteert de strafrechter als beoordelingsstandaard ‘of de verdachte door een psychische stoornis of gebrekkige ontwikkeling de strekking, de wettelijke en de morele ongeoorloofdheid en/of context van zijn gedraging(en) niet heeft (kunnen) begrijpen, dan wel niet in staat was om overeenkomstig dat begrip zijn wil te vormen’.¹¹ Alleen als de stoornis van de verdachte tot gevolg heeft dat hij de wederrechtelijkheid en de morele ongeoorloofdheid van het feit *niet kan begrijpen of, als hij die wederrechtelijkheid en die morele ongeoorloofdheid wel begrijpt, maar niet in overeenstemming met dat besef kan handelen*, kan sprake zijn van ontoerekeningsvatbaarheid. Deze beoordelingsstandaard bestaat uit een cognitief en een volitief element.

Het hof legt dit als volgt uit:

‘In het cognitieve element wordt onderscheid gemaakt tussen “begrijpen” en “kunnen begrijpen”, terwijl bij de aard van het handelen zowel de kwalificatie “ongeoorloofd” als “onrechtmatig” voorkomt. Het “handelings-element” wordt ook wel als “wilselement” aangeduid. In de kern gaat het echter steeds om een beperking van de verdachte in diens “inschattingsvermogen” en “sturingsvermogen” in relatie tot het delictgedrag. Het komt er eigenlijk op neer dat de rechtvaardiging voor het niet of in mindere mate verantwoordelijk houden van de verdachte voor zijn gedrag is gelegen in (de mate van diens) onvermogen zijn begrip en wil te kunnen vormen, ongeacht de oorzaak daarvan. Het cognitieve en/of volitieve onvermogen van de verdachte vormt daarvan de kern. In feite is hetgeen wat uiteindelijk voor de beantwoording van de vraag naar (de mate van) het toerekenen het meest relevant is, niet zozeer de stoornis an sich, maar de (mate van) dysfunctie van de verdachte en meer in het bijzonder (de mate van) diens onvermogen.’¹²

Met andere woorden, als een verdachte door een psychische stoornis niet begrijpt of kan begrijpen dat het verboden of in strijd met de wet is om iemand te doden, of als een verdachte dat wel begrijpt maar het voor hem onmogelijk is om daarnaar te handelen, dan wordt toerekening onredelijk gevonden.

4. Advies van de deskundigen

Het beoordelen van de psyche van een verdachte en het diagnosticeren van psychische stoornissen behoort niet tot de deskundigheid van de rechter. Wil de rechter een gede-

6 RTG ‘s-Hertogenbosch 29 mei 2024, ECLI:NL:TGZRSHE:2024:41. Uit de tuchtzaak volgt dat de verdachte stelt dat een verkeerde diagnose bij hem is gesteld (te weten, ADHD) en dat hem de verkeerde medicatie is gegeven (dexamfetamine). De verdachte is ervan overtuigd dat deze medicatie de aanjager is geweest voor de psychose en de daaruit voortvloeiende delicten. Farmacotherapeutisch Kompas, Dexamfetamine: ‘Dexamfetamine kan bij psychotische patiënten de gedrags- en denkstoornissen verergeren.’

7 Rb. Limburg 30 juli 2020, ECLI:NL:RBLIM:2020:5621 en Hof ‘s-Hertogenbosch 17 maart 2022, ECLI:NL:GHSHE:2022:868.

8 ECLI:NL:HR:2023:1295, r.o. 3.2.

9 ECLI:NL:HR:2023:1295, r.o. 3.2.

10 ECLI:NL:HR:2023:1295, r.o. 3.2.

11 ECLI:NL:HR:2023:1295, r.o. 3.6.

12 Hof ‘s-Hertogenbosch 17 maart 2022, ECLI:NL:GHSHE:2022:868, r.o. 3.6.

gen beeld kunnen vormen van de geestvermogens van de verdachte dan zal hij het advies van gedragsdeskundigen, zoals psychiaters en psychologen, moeten inwinnen.

Het oordeel van gedragsdeskundigen is van groot belang nu de rechter – voor het beoordelen van de ontoerekenbaarheid – een oordeel moet kunnen vellen over de *cognitie* (het begrijpen en kunnen begrijpen) en de *wil* (het inschattingvermogen en sturingsvermogen) van de verdachte.

In de onderhavige zaak zijn in het kader van de beoordeling van de geestvermogens van de verdachte drie verschillende rapportages opgesteld: een rapport door deskundigen van het Pieter Baan Centrum (PBC) d.d. 4 december 2019, een rapport op verzoek van de verdediging d.d. 24 juni 2021 en een rapport in opdracht van het hof d.d. 13 januari 2022. Hierna zal ik kort ingaan op de bevindingen van deze deskundigen.

4.1 PBC-rapport

De verdachte is gedurende zeven weken geobserveerd in het PBC. De psychiater en gz-psycholoog van het PBC stellen dat bij verdachte sprake was van een ernstige psychotische ontregeling, die zich kenmerkte door paranoïde waanvorming, hallucinaties en catatonie. Binnen de door de verdachte ervaren waan diende hij codes te ontcijferen en opdrachten te vervullen om te voorkomen dat zijn familie in gevaar kwam. De inhoud van de waan en van de psychotische belevingen kenmerkte zich door betrekings-, achtervolgings-, beïnvloedings- en groothedsideeën. De langdurige en ernstige psychotische ontregeling past volgens de deskundigen van het PBC vermoedelijk binnen het kader van een chronische psychotische stoornis, zoals schizofrenie. Geadviseerd wordt de verdachte de hem tenlastegelegde feiten niet toe te rekenen.¹³

4.2 Rapport in opdracht van de verdediging

De psychiater en gz-psycholoog die in opdracht van de verdediging hebben gerapporteerd, komen tot de conclusie dat bij de verdachte – ten tijde van de tenlastegelegde feiten – sprake was van een floride psychotisch toestandsbeeld, in het kader van de stoornis schizofrenie, met als gevaarlijke kern een paranoïde waansysteem met complotwanen en betrekings- en beïnvloedingswanen. De verdachte was er in toenemende mate van overtuigd dat er een parallelle wereld bestond die bestuurd werd door psychopaten en waarvan hij het bestaan niet mocht onthullen, omdat dit tot ernstige consequenties voor zijn naasten zou leiden. Als zijn oom overlijdt, ziet de verdachte dit als de ultieme aanwijzing dat hij mensen moet doden om te voorkomen dat bijvoorbeeld zijn moeder ernstig gevaar zal lopen. In de periode voorafgaand aan en tijdens het tenlastegelegde wordt de verdachte volledig beheerst door deze waan. Op basis van het onderzoek stellen de deskundigen dat denken, voelen en daarmee ook het handelen van de verdachte in de dagen voorafgaand aan het tenlastegelegde, en tijdens de tenlastegelegde feiten, volledig werden ingegeven, gekleurd en bepaald door de waandenkbeelden. Dit leidt tot het

advies om verdachte de tenlastegelegde feiten in het geheel niet toe te rekenen.¹⁴

4.3 Rapport in opdracht van het hof

De psychiater en gz-psycholoog die in opdracht van het hof rapporteerden, konden bij de verdachte geen psychopathologie vaststellen. De vraag of de verdachte tijdens het plegen van de tenlastegelegde feiten psychotisch gedecompenseerd was, konden de deskundigen niet beantwoorden. De deskundigen gaven daarbij aan dat – mocht het hof ervan uitgaan dat de verdachte psychotisch gedecompenseerd was – volgens hen eerder sprake was geweest van een door middelen geïnduceerde psychose.

4.4 Tussenconclusie

Het hof stelt op basis van de adviezen vast dat de deskundigen niet tot een eenduidig antwoord komen op de vraag of sprake is van een gebrekkige ontwikkeling of een ziekelijke stoornis van de geestvermogens van de verdachte. Ook komen de deskundigen niet tot een gelijke classificatie. Het hof kan daarom niet een specifieke gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens bij de verdachte vaststellen. Classificatie volgens de DSM¹⁵ en vaststelling door (een) gedragskundige(n) is echter niet vereist op grond van de wet noch op basis van jurisprudentie, aldus het hof.¹⁶

5. Oordeel hof

Ondanks dat de deskundigen niet eenduidig adviseren, komt het hof wel tot de vaststelling dat de verdachte ten tijde van het begaan van de strafbare feiten leed aan een ziekelijke stoornis van de geestvermogens (vraag 1). Het hof is ook van oordeel dat het causale verband tussen de stoornis en de strafbare feiten voldoende aannemelijk is. De verdachte (die nog niet eerder in zijn leven agressief was geweest, op een suïcidepoging na) kreeg – naar eigen zeggen – de opdracht om te doden en handelde hiernaar. De feiten staan hierdoor in direct verband met de tijdens de tenlastegelegde feiten aanwezige stoornis, aldus het hof (vraag 2). Volgens het hof kon de verdachte echter voor, tijdens en na de delicten de strekking, de wettelijke en de morele ongeoorloofdheid en de context van zijn gedragingen – in ieder geval tot op zekere hoogte – begrijpen en was hij – tot op zekere hoogte – in staat om overeenkomstig dat begrip zijn wil te vormen (vraag 3).¹⁷

Het hof leidt het wilslement van het handelen van de verdachte af uit zijn verklaringen waaruit blijkt dat hij zich alles herinnert van de periode tijdens de bewezenverklarde feiten en dat hij zich ook zeer bewust was van de wederrechtelijkheid van zijn handelen, aldus het hof. Hij wist dat hij geen mensen mocht doden en zijn begrip van

¹³ ECLI:NL:HR:2023:1295, r.o. 3.3.1.

¹⁴ ECLI:NL:HR:2023:1295, r.o. 3.3.2.

¹⁵ Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM).

¹⁶ ECLI:NL:GHSHE:2022:868, r.o. 3.6.

¹⁷ ECLI:NL:GHSHE:2022:868, r.o. 3.6.

de wederrechtelijkheid van zijn gedragingen was in die zin niet verstoord, aldus het hof. Dat de verdachte ervan overtuigd was dat hij die personen moest vermoorden, omdat zijn familie anders zou worden uitgemord, maakt volgens het hof niet uit. De verdachte verklaarde onder meer dat hij eerst moed moest verzamelen alvorens hij aan de opdracht om te doden kon voldoen, hij telkens erg van streek was na het doden, hij het gruwelijk vond om te doen en het ook niet wilde doen en dat hij na het doden vanbinnen keihard aan het huilen was. Uit deze onderdelen uit de verklaring van de verdachte blijkt naar het oordeel van het hof dat hij over voldoende capaciteit beschikte om de betekenis van zijn gedragingen te beseffen. De verdachte verkeerde niet in het volledige onvermogen om in overeenstemming van het nog bij hem levende begrip van de morele ongeoorloofde en wederrechtelijkheid van de bewezenverklarde feiten te handelen en hij was evenmin volledig verstoken van zijn vermogens om volgens dat inzicht zijn wil te bepalen, aldus het hof.¹⁸

5.1 Conclusie

Het hof verwerpt het beroep op strafuitsluiting wegens een psychische stoornis. Het hof concludeert dat het gedrag van de verdachte tijdens de bewezenverklarde feiten weliswaar in overwegende mate, maar niet volledig, werd bepaald door zijn ziekelijke stoornis. Op basis van de beschikbare informatie gaat het hof ervan uit dat de verdachte tijdens de feiten in enige mate in staat was een afweging te maken en dat hij voldoende in staat was om in overeenstemming met zijn begrip van de wederrechtelijkheid en morele ongeoorloofde van de feiten te handelen. Het hof komt tot het oordeel dat de feiten in verminderde mate aan de verdachte kunnen worden toegerekend. Van volledige ontoerekeningsvatbaarheid is geen sprake, aldus het hof.¹⁹ Het advies van de meerderheid van de deskundigen²⁰ – om de tenlastegelegde feiten in het geheel niet aan de verdachte toe te rekenen – wordt niet opgevolgd door het hof. Het hof legt een gevangenisstraf op van 22 jaar en tbs met dwangverpleging.²¹

Het hof concludeert dat het gedrag van de verdachte weliswaar in overwegende mate, maar niet volledig, werd bepaald door zijn ziekelijke stoornis

De conclusie die het hof hier trekt over het functioneren van het begrip en de wil van de verdachte, die tijdens het delict leed aan een psychische stoornis en vermoedelijk

psychotisch was, heeft tot gevolg dat een – naar het zich laat aanzien – van toepassing zijnde strafuitsluitingsgrond (ontoerekenbaarheid vanwege een psychische stoornis) toch niet wordt geaccepteerd.²²

Het gedeeltelijk wél toerekenen heeft tot gevolg dat tbs gepaard kan gaan met een celstraf, en in dit geval zelfs een zeer langdurige celstraf; het maakt het verschil tussen 22 jaar cel en tbs met dwangverpleging of uitsluitend tbs met dwangverpleging. Alleen niet-toerekenen leidt immers tot strafuitsluiting. De verdachte stelde tegen het oordeel van het hof cassatieberoep in.

6. Uitspraak Hoge Raad

De Hoge Raad introduceert in zijn uitspraak een beoordelingskader voor de beantwoording van de vraag of een tenlastegelegd feit aan een verdachte kan worden toegerekend.²³ Voordat daarop wordt ingegaan, geeft de Hoge Raad eerst een beschouwing over ontoerekenbaarheid vanwege een psychische stoornis.

6.1 Ontoerekenbaarheid vanwege een psychische stoornis

Een verdachte bij wie – ten tijde van het begaan van het tenlastegelegde feit – sprake was van een psychische stoornis kan onder omstandigheden een beroep doen op een strafuitsluitingsgrond. Art. 39 Wetboek van Strafrecht (Sr) luidde (ten tijde van de tenlastegelegde feiten): ‘Niet strafbaar is hij die een feit begaat, dat hem wegens de gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van zijn geestvermogens niet kan worden toegerekend.’²⁴ De strafrechter is degene die vaststelt of bij de verdachte – ten tijde van het begaan van het tenlastegelegde feit – een psychische stoornis bestond. De strafrechter is niet gebonden aan de door de deskundigen uitgebrachte adviezen.²⁵

De Hoge Raad oordeelde eerder dat er geen rechtsregel bestaat die bepaalt dat de stoornis moet zijn omschreven in de DSM om aangemerkt te kunnen worden als psychische stoornis in de zin van art. 39 Sr.²⁶ Omgekeerd geldt ook dat de aanwezigheid van een stoornis die is omschreven in de DSM niet betekent dat de rechter moet oordelen dat sprake is van een psychische stoornis in de zin van art. 39 Sr.

De strafrechter kan beslissen dat het tenlastegelegde feit niet aan de verdachte kan worden toegerekend als ten tijde van dat feit bij de verdachte sprake was van een stoornis als bedoeld in art. 39 Sr en de verdachte als gevolg van die stoornis niet *kon* begrijpen dat het feit wederrechtelijk was

¹⁸ ECLI:NL:GHSHE:2022:868, r.o. 3.6.

¹⁹ ECLI:NL:GHSHE:2022:868, r.o. 3.6.

²⁰ De deskundigen van het PBC en de deskundigen die in opdracht van de verdediging hebben gerapporteerd.

²¹ Hof 's-Hertogenbosch 17 maart 2022, ECLI:NL:GHSHE:2022:868.

²² ECLI:NL:HR:2023:1295, r.o. 3.6.

²³ In dit artikel zal ik uitsluitend ingaan op het beoordelingskader met betrekking tot de ontoerekenbaarheid. De Hoge Raad gaat ook in op voorbedachte raad en de psychische stoornis, maar dat onderdeel wordt niet behandeld in dit artikel.

²⁴ Sinds 1 januari 2020 luidt art. 39 Sr: ‘Niet strafbaar is hij die een feit begaat, dat hem wegens de psychische stoornis, psychogeriatrische aandoening of verstandelijke handicap niet kan worden toegerekend.’

²⁵ ECLI:NL:HR:2023:1295, r.o. 3.2.

²⁶ 18 december 2012, ECLI:NL:HR:2012:BY5355.

of *niet in staat was* in overeenstemming te handelen met zijn begrip van de wederrechtelijkheid van dat feit.²⁷

Gedragingen van de verdachte die hebben bijgedragen aan het manifesteren van de psychische stoornis kunnen tot gevolg hebben dat het feit alsnog wordt toegerekend, maar dat kan alleen in geval van bijzondere omstandigheden, aldus de Hoge Raad.²⁸ Volgens de Hoge Raad is daarvan sprake als het optreden van de psychische stoornis aan de verdachte zelf te wijten is geweest omdat hij verdovende middelen heeft gebruikt.²⁹

6.2 Oordeel Hoge Raad

De Hoge Raad oordeelt dat de beslissing van het hof niet getuigt van een onjuiste rechtsopvatting en ook niet onbegrijpelijk is. De Hoge Raad verwijst nog expliciet naar de vaststelling door het hof dat ‘de verdachte bij het begaan van de feiten telkens keuzes heeft gemaakt ten aanzien van de persoon van het beoogde slachtoffer en het moment van handelen’. In mijn beschouwingen hierna zal ik nog bij deze overweging stilstaan. De Hoge Raad kan het oordeel van het hof niet verder toetsen omdat de waardering van de vraag of een tenlastegelegd feit aan een verdachte kan worden toegerekend feitelijk van aard is en voorbehouden is aan de feitenrechters.³⁰

De Hoge Raad vernietigt de uitspraak van het hof, maar uitsluitend wat betreft de duur van de opgelegde gevangenisstraf, en vermindert deze vanwege het overschrijden van de redelijke termijn in cassatie naar de duur van 21 jaar en 10 maanden. Voor het overige laat de Hoge Raad de uitspraak van het hof in stand.

7. Beschouwingen auteur

7.1 Vermogen gedrag af te stemmen op de wil

Het juridische oordeel van de feitenrechters – over het vormen van de wil en het al dan niet kunnen maken van afwegingen, wanneer die afwegingen worden gemaakt onder invloed van een psychose – is voor mij onnavolgbaar. Volgens het hof kon deze verdachte ‘voor, tijdens en na de delicten de strekking, de wettelijke en de morele ongeoorlooftheid en de context van zijn gedragingen – in ieder geval tot op zekere hoogte – begrijpen en was hij – tot op zekere hoogte – in staat om overeenkomstig dat begrip zijn wil te vormen’.

Met andere woorden, het hof oordeelde dat de verdachte, voor, tijdens en na het plegen van de moorden, in ieder geval deels, kon begrijpen wat hij deed en dat het strafbaar en moreel verkeerd was. De verdachte was volgens het hof ook deels in staat om zijn gedrag daarop af te stemmen. Maar waarop is dat juridische oordeel gebaseerd? Uit de gedragsdeskundige adviezen kan deze conclusie niet

worden afgeleid. De feitenrechters beoordelen hier dus zelf (op basis van hun juridische deskundigheid?) het vermogen van deze verdachte – iemand die psychotische ervaringen beleeft en de werkelijkheid anders ervaart – om zijn begrip en wil te kunnen vormen.

Het hof oordeelde dat de verdachte in ieder geval deels kon begrijpen wat hij deed en dat het strafbaar en moreel verkeerd was

Door bij de beoordeling van ontoerekenbaarheid geen acht te slaan op de psychotische belevingen – dat als men geen keuzes maakt en niet handelt overeenkomstig de waanbeelden, dat naasten zullen sterven – stapt het hof wat mij betreft te gemakkelijk over het handelings- c.q. wilselement heen. De motivering van de feitenrechters – dat als men onder invloed van een psychose in staat is om (schijnbare) keuzes te maken, en men weet dat het wettelijk en moreel ongeoorloofd is om te doden, dat men daar vervolgens dan ook naar kan handelen – lijkt vooral theoretisch te zijn en mist enige wetenschappelijke onderbouwing.

Namens de afdeling forensische psychiatrie van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie stelt psychiater Kuipers: ‘De redenering dat iemand in een psychose deels toerekeningsvatbaarheid zou zijn, omdat hij schijnbaar rationele keuzes maakte, is vanuit psychiatrisch oogpunt wetenschappelijk onjuist. Iemand is onder invloed van een psychose wel in staat om afwegingen te maken, maar zodra het handelen rechtstreeks voortkomt uit de psychotische gedachten, hallucinaties of existentiële angsten, dan zijn deze afwegingen niet meer rationeel.’³¹ De redenering van de feitenrechters blijkt dus volgens huidige wetenschappelijke inzichten onjuist te zijn.

Dat iemand in een psychose deels toerekeningsvatbaarheid zou zijn, omdat hij schijnbaar rationele keuzes maakte, is vanuit psychiatrisch oogpunt wetenschappelijk onjuist

De rechtbank benoemt expliciet dat zij in deze zaak specifieke redenen heeft om te twijfelen aan het waarheidsgehalte van de beweringen van de verdachte over zijn waanbelevingen. Met andere woorden, de rechtbank lijkt de verdachte niet te geloven. Dit aspect is echter niet door het hof overgenomen in zijn motivering en is kennelijk ook niet bepalend geweest voor het oordeel van het hof. Desalniettemin kunnen deze twijfels ook bij het hof een rol hebben

27 ECLI:NL:HR:2023:1295, r.o. 5.5.

28 ECLI:NL:HR:2023:1295, r.o. 5.6.

29 Vgl. HR 9 juni 1981, ECLI:NL:HR:1981:AC0902 en HR 12 februari 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC3797.

30 De rechtbank en het hof.

31 L. Kuipers in: B. Haan, ‘Kritiek op arrest Hoge Raad binnen psychiatrie en rechterlijke macht’, *NRC* 20 oktober 2023.

gespeeld en impliciet invloed hebben gehad op de overtuiging van de raadsheren en daarmee op de eindbeslissing.

7.2 Normatieve beoordeling van het wilselement

Het beoordelingskader dat door de Hoge Raad is geïntroduceerd, brengt risico's met zich mee omdat het sterk normatief van aard is. Een normatieve beoordeling van het wilselement richt zich op wat redelijkerwijs van een verdachte verwacht wordt volgens bepaalde ethische, juridische of sociale standaarden, in plaats van waartoe een verdachte daadwerkelijk in staat is op basis van wetenschappelijke psychiatrische inzichten. Deze normatieve beoordeling heeft tot gevolg dat een juridisch oordeel wordt geveld over de vraag of de verdachte in staat was om zijn gedrag af te stemmen op het besef dat het doden van mensen strafbaar is.

De feitenrechters oordeelden dat deze verdachte – die zich naar eigen zeggen in een andere werkelijkheid bevond (een parallel universum), die geloofde in een waansysteem en die de sterke overtuiging had dat hij mensen moest vermoorden om te voorkomen dat zijn familie wat werd aangedaan – de capaciteit c.q. het 'inschattingsvermogen' c.q. het 'sturingsvermogen' *had moeten hebben* om in een psychose te handelen naar het begrip dat het doden van mensen in strijd is met de wet. Deze gevolgtrekking is sterk normatief van aard.

Men kan zich afvragen hoe redelijk het is om een dergelijk sturingsvermogen te verlangen van iemand die een psychose doormaakt. Iemand handelt vanuit psychotische gedachten, hallucinaties of existentiële angsten en maakt op basis daarvan afwegingen. In hoeverre kan men dan stellen dat iemand daadwerkelijk rationeel zijn wil heeft gevormd en zijn gedrag daarop had moeten kunnen afstemmen?

7.3 Juridische afwegingen versus 'psychotische afwegingen'³²

Een fundamenteel probleem bij de normatieve beoordeling van het wilselement is dat deze beoordeling wordt gemaakt door feitenrechters die onvoldoende gespecialiseerde kennis hebben van psychische aandoeningen, zoals een psychose. Hierdoor zijn het begrip en de kennis van het (on)vermogen om in een dergelijke toestand de wil rationeel – zonder beïnvloeding vanuit psychotische gedachten – te bepalen, onvoldoende.

De redenering van de feitenrechters dat de verdachte, omdat hij zijn slachtoffers bewust kon kiezen, ook in staat zou zijn om te handelen naar het begrip dat doden strafbaar is, vind ik te simplistisch en mogelijk onjuist volgens huidige wetenschappelijke inzichten.

Deze redenering is wellicht gestoeld op logica, maar logica is vaak ver te zoeken bij het maken van afwegingen onder invloed van een psychose. De keuzes worden gemaakt onder abnormale omstandigheden en binnen een werkelijk-

heid die geenszins overeenkomt met de realiteit waarbinnen rechters en raadsheren hun afwegingen maken. Deze beslissingen worden beïnvloed door psychotische ervaringen, waarbij de verdachte moest kiezen tussen het overlijden van een naaste of het nemen van het leven van een ander. In een 'normale' werkelijkheid waarin het rationele begrip bestaat dat moord strafbaar en moreel verwerpelijk is en waarin men in staat is dienovereenkomstig te handelen, zou niemand worden geconfronteerd met een dergelijke keuze. Iemand voor deze keuze stellen, is op zichzelf al moreel verwerpelijk. De afwegingen die in de juridische realiteit worden gemaakt, lijken dan ook ver af te staan van de realiteit van iemand in een psychose. Het gaat veel eerder om schijnbaar rationele keuzes die gebaseerd zijn op psychotische gedachten en afwegingen dan om daadwerkelijk rationele keuzes.

Ook ligt door de normatieve beoordeling het gevaar van willekeur op de loer. Dit risico ontstaat bijvoorbeeld wanneer een verdachte, goed ingesteld op antipsychotica, tijdens de zitting een (relatief) rationeel inzicht kan verschaffen in zijn beleavingswereld ten tijde van de psychose en de keuzes die hij toen maakte. Dit kan sneller tot het oordeel leiden dat de verdachte ten tijde van het delict over voldoende capaciteit beschikte om de betekenis van zijn gedragingen te beseffen. Daartegenover staat dat bij een verdachte bij wie antipsychotica niet aanslaat of die om andere redenen geen inzicht verschaft, het wel evidentier kan lijken dat sprake is van volledige ontoerekenbaarheid. Deze twee verschillende presentaties tijdens de zitting zeggen echter niets over de capaciteit van de verdachte ten tijde van de psychose.

Daarom een oproep aan de rechterlijke macht: wees behoedzaam met het juridisch interpreteren van het begrip en de wil van verdachten die lijden aan een psychische stoornis. Het is lastig om met een juridische bril te kijken naar psychiatrische toestandsbeelden en daarover te oordelen. Besef dat het voor mensen die geen psychose hebben doorgemaakt, moeilijk is om te begrijpen hoe écht waanbelevingen voor iemand in een psychose zijn. Hoe onrealistisch beweringen erover ook kunnen lijken, of hoe berekenend of zelfs verdacht handelingen kunnen overkomen, wil dit niet zeggen dat ze dat ook zijn. Wat voor mensen die nog nooit een psychose hebben ervaren onvoorstelbaar lijkt, vormt voor mensen in een psychose een schrijnende realiteit.

7.4 Afsluiting

Tot slot verdient de effectiviteit van een combinatievonnis³³ nadere beschouwing. De ernst van de feiten en het veroorzaakte leed zijn onmiskenbaar, evenals de noodzaak tot een passende strafrechtelijke reactie. De vraag rijst echter of een langdurige gevangenisstraf gevolgd door tbs de meest doelmatige wijze is om recht te doen aan zowel het vergeldende als het beveiligings- en behandelaspect bij een verdachte die

³² Afwegingen die gemaakt worden door een persoon die handelt onder invloed van een psychose.

³³ Een vonnis waarin een (lange) tijdelijke gevangenisstraf wordt opgelegd in combinatie met de oplegging van een tbs-maatregel.

volgens het hof handelde onder invloed van een psychische stoornis.

Onderzoek wijst uit dat de effectiviteit van een tbs-behandeling afneemt naarmate de voorafgaande detentieperiode langer duurt.³⁴ Een gevangenisstraf van 22 jaar voorafgaand aan de tbs-behandeling kan de kans op een succesvolle behandeling en herstel aanzienlijk verkleinen. Dit roept vragen op over de haalbaarheid van de tbs-doelstellingen: het herstel van de patiënt en het verminderen van het recidiverisico. Een directe aanvang met tbs-behandeling zou mogelijk effectiever kunnen bijdragen aan risicoreduc-

tie en herstel dan een lange periode van detentie voorafgaand aan behandeling. Deze zaak roept daarmee vragen op voor een fundamentele discussie over de combinatie van een lange gevangenisstraf en tbs-maatregel in vergelijkbare toekomstige zaken.

Dit artikel is afgesloten op 4 november 2024.

Over de auteur

Mr. A.K.M.T. (Karina) Rongen

Advocaat gezondheidsrecht bij Rongen Advocatuur en redacteur van JGGZRplus.

³⁴ Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, *Advies uitvoering gevangenisstraffen*, RSJ 2018. Rapportage taskforce behandelduur tbs, *Bevindingen en aanbevelingen*, Taskforce behandelduur tbs 2014.